

Зміст

15

Розділ 1
ПОКЛИК

53

Розділ 2
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, КОАЛІЦІЯ ТА БОРОТЬБА
ЗА БЕЗПЕКУ

103

Розділ 3
ЛЕГЕНДА І НАДБАННЯ ДІМОНИ

131

Розділ 4
ОПЕРАЦІЯ «ЕНТЕББЕ»: ЗАВЗЯТТЯ Й ВІДВАГА

173

Розділ 5
РОЗБУДОВА НОВОЇ НАЦІЇ

207

Розділ 6
У ПРАГНЕННІ ДО МИРУ

259

ЕПІЛОГ

267

ПІСЛЯСЛОВО

Розділ 1

ПОКЛИК

Мені було одинадцять, коли я вперше побачив це місце, заховане від чужих очей в оточенні дерев. Цей простий будиночок належав моїм тітці й дядькові, які самотужки побудували його після того, як оселилися в Землі Ізраїльській. Це було 1934 року, в час, коли своєю домівкою цю місцину називали лише кілька сотень тисяч євреїв, де дороги ще були не мощені, а земля переважно безлюдна.

Коли ми підїхали ближче, я зрозумів, що дерева там зовсім не схожі на ті, які я бачив раніше — то був апельсиновий гай, насаджений господарями. Ми з молодшим братом Гігі рвонули з місця одночасно, гасаючи між рівних, як по шнурочку, рядів дерев, на гілках яких висіло понад сотня кругленьких яскравих плодів. Подекуди на деревах іще лишилися квіти, і від них повітря наповнювалося чарівним ароматом.

Раптом мені пригадалося наше маленьке єврейське село — «штетл», як його зазвичай називали, — і я ніби перенісся в ту мить, коли вперше побачив апельсин іще там, далеко-далеко.

Наш штетл мав назву Вишнево. Він розташувався близько кордону між Польщею та Росією на латці землі, оточеній лісом, і здавалося, що там панує вічна зима. Часто бувало так, що кілька тижнів підряд між тонкими берізками завивали крижані вітри, немилосердно шмагаючи покупців на базарі. Навіть улітку здавалося, що сонце тут — нечастий гість. Утім попри холод

і відлюдність цього місця здавалося, є в ньому якесь тепло та чари, якесь сильне відчуття добра та спільноти. Завдяки один одному всі ми відчували, що наше місце там.

Наше життя було просте: у селі було лише три дороги, уздовж яких присусідилися ряди нехитрих дерев'яних будинків. Водогону й електрики там не було. Проте всього кілометрів за п'ять звідти була залізнична станція, і спостерігаючи за людьми, які проїжджали нею, й вантажі, які перевозили повз те місце, ми могли краєчком ока зазирнути — й спробувати на смак — у світ за лісом.

Я досі пам'ятаю ту яскраву мить, той перший апельсин. Батьки взяли мене в гості до друзів, де вже зібралася велика компанія. У них був гість — молодий парубок, який щойно повернувся з Палестини, котрий пригощав усіх історіями про далекий край. Він повів про сонце, що його світло не ховають хмари, екзотичні рослини, пустельні ділянки з фруктовими деревами, суворих засмаглих євреїв, які своїми руками працюють і тримають зброю. Коли він закінчив розповідати, повернувся до ящика позад себе й підняв його, щоб усі могли роздивитися. Натовп у кімнаті охнув. Усе це супроводжувалось якоюсь церемонією, неквапним ритуалом, з якого було видно, що так робили вже багато разів. Один за одним усі гості брали з ящика пакунок, обережно знімали обгортку й діставали звідти великий стиглий апельсин, зірваний прямо з дерева. Коли дійшла черга до мене, я не поспішав, обмірковував, трохи нервуючи від того, що можу зробити щось не так. Я підніс апельсин до носа й уперше вдихнув цитрусовий дух. Він був дійсно надзвичайним — і колір, і аромат, і смак — тим знаком з іншого світу, який тільки міг уявити хлопчик мого віку. Він був більше, ніж просто фрукт, він був символом моїх надій і бажань.

Моя родина мешкала в цій місцевості кілька поколінь. І протягом сотень років вона й справді була таким місцем, яке євреї могли називати домом. Одначе, попри її просту красу, ніхто з моїх батьків не вважав Вишнево своїм постійним домом. Вони бачили в ньому швидше зупинку на шляху, одну з багатьох за тисячі років дорогою назад до нашої Батьківщини. Палестина була не просто мрією моїх батьків; вона була метою, що надихала багатьох людей, наших знайомих. Здавалося, хай коли б ми зібралися, будь-яка бесіда перетворювалася на розмову про те, щоб поїхати на Сіон, залишити наш улюблений штетл, приєднатися до першопрохідців, котрі працювали над поверненням нашої землі. Часто згадували Теодора Герцля, засновника сіоністського руху, який стверджував, що майбутнє єврейського народу залежить від існування єврейської держави, об'єднання людей в якій відбудеться не лише на основі релігії, але й мови та національності. «Нехай вони нададуть нам суверенітет над частинкою земної поверхні, достатньою для потреб нашого народу. А ми вже зробимо все інше».

Мрія Герцля стала й моєю мрією. Моя сім'я здавалася мені родиною людей, які мають гарне життя, але перебувають на засланні. Ми розмовляли івритом, думали івритом і з нетерпінням читали новини, що надходили з Підмандатної Палестини, контрольованої (або «в рамках мандата») Британією території, до якої входила наша давня батьківщина. Багато людей тужили за нею — й за всяку ціну прагнули повернутися — і ця туга прийшла разом із значною силою. Були часи, коли мені здавалося, що я перебуваю в чистилищі між далеким минулим і неминучим майбутнім. Що ближче ми підходили до того майбутнього, то нестерпнішою відчувалася затримка.

Попри бажання рухатися далі мої спогади про дитинство нескінченні та ніжні. Моя мати Сара — розумна й сповнена любові жінка — була бібліотекарем за освітою та відданою шанувальницею російської літератури. Навряд чи щось інше приносило їй більше радості, ніж читання, і цю радість вона передала й мені. Я виріс і став чоловіком, у житті якого книжки посіли важливе місце, але спочатку вони посіли важливе місце в житті хлопчика, який читав поруч із мамою. Тут переді мною постало завдання, яке в основі мало любов: намагатися крокувати в ногу з нею, хоча б лише для того, щоб можна було обговорити прочитане. Мій батько, Іцхак (відомий як Гецьль), був добросердним і щедрим, він займався продажем пило-матеріалів, як раніше його батько. Він був сповненою енергії та доброти людиною, був турботливим і старанним. Він завжди підбадьорював мене і радів моїм досягненням. Його любов надала мені впевненості, а моя впевненість дала мені здатність літати. Я почувався глибоко благословеним.

Мої батьки ростили мене без будь-яких обмежень і рамок, ніколи не казали мені, що робити, завжди довіряли, що моя допитливість приведе мене на правильну стежку. У ранньому дитинстві, коли я захотів виступати перед батьками та їхніми друзями, вони дуже схвально поставилися до цього. Іноді я навіть пародіював декого (у селі було кілька людей, чиї голо-си й особливості добряче підходили для цього). Іноді я виго-лошував цілі звернення про природу сіонізму або відносні переваги найулюбленіших письменників. На думку дорослих, я був не за віком дорослим хлопчиком, на якого очікувало блискуче майбутнє. Як на мене, це видавалося початком чо-гось більшого. Проте на думку моїх шкільних товаришів, через це я був таким собі вигнанцем, значно відмінним від інших.

Насправді ж я був тим, ким і залишився, — у свої дев'яносто три я досі той самий допитливий хлопчисько, який у захваті від складних питань, палко бажає мріяти й не зламаний сумнівами інших.

Батьки, звісно, вплинули на формування моєї особистості, але більше за інших родичів я обожнював свого діда, рабина Цві Мельцера, з яким у мене були найтісніші стосунки за все життя. Він був худорлявим і завжди здавався високим. Він навчався у найліпшій ешиві Європи, а пізніше став одним із засновників єврейської сіоністської школи «Тарбут» і видатним провідником єврейської спільноти. У цьому крихітному селі було три синагоги та дві бібліотеки: одна з книгами івритом, інша — їдишем. Якщо сіонізм був центром нашого громадянського життя, то юдаїзм — осердям духовного. Для родини дід був тим авторитетом, який вказував їй напрямок, а для громади, завдяки переконанням і визначному інтелекту, він став беззаперечним лідером, поради й мудрості якого шукали всі мешканці штетлу.

Мені пощастило більше за всіх, і не лише тому, що в нашій родині була така видатна особистість, а тому, що мене він вирізняв з-поміж інших родичів. Саме дід був моїм першим учителем історії єврейського народу, і першим, хто познайомив мене з Торою. Щосуботнього дня я ходив із ним до синагоги й уважно слухав щотижневі уривки, які читав рабин. Як і інші євреї, я вважав Йом Кіппур, єврейський день спокути, найбільшим святом. Воно мало для мене особливе значення, правда, не лише через важливість самого свята, а тому, що тоді я чув, як співав мій дід. Тільки в цей день він виконував обов'язки кантора, його прекрасний голос гучно виводив приголомшливо красиву молитву «Кол Нідрей». Вона переносила

мене в глибини душі, і я ховався під його талітом* — лише там я почувався в безпеці в такий серйозний день. Із темряви того сховку я просив Бога пробачити грішникам і змилюватися над кожною людиною, бо ж він сам посіяв зерна слабкості.

За його образом і через його вчення я вже дитиною ставав дуже набожним, набагато більше за моїх батьків. Я дійшов думки, що мій обов'язок полягає в служінні Богові за його заповідями, і в цьому не може бути жодних винятків. Мої батьки не до кінця оцінили глибину мого втаємничення аж до дня, коли батько привіз додому радіо, перше у Вишнево. Йому так кортіло показати мамі, як воно працює, що він увімкнув його в суботу, в шабат — час спокою і споглядання, коли юдаїзм забороняє певні дії, зокрема й необхідні для вмикання радіо. Я був розлючений. У нападі надмірної праведності я швиргнув його на землю так, що воно розбилося на друзки, ніби доля людства залежала від мого вчинку. Я вдячний, що вони простили мене за це.

Коли я був не вдома чи в синагозі, то намагався напроситися до когось на підводу, щоб доїхати до залізничної станції; саме звідси люди починали довгу подорож, яка приведе їх на нашу давню батьківщину. Все місто збиралося на гучне святкування, щоб попрощатися із сусідами. Гіркими й водночас солодкими були ці прощання. Я захоплено спостерігав за ними, радів і весело вигукував побажання, але завжди повертався додому з якимсь смутком на серці, гадаючи, чи настане колись і моя черга.

* Єврейське молитовне покривало. — Тут і далі прим. перекл., якщо не зазначено іншого.

У свій час обставини змусили виїхати й нас. На початку 1930-х років бізнес мого батька знищили антисемітські податки, які стягували з єврейських підприємств. Залишившись ні з чим, він вирішив, що пора переїжджати. У 1932 році він вирушив у Підмандатну Палестину сам, першопрохідцем, він хотів облаштуватися там і підготуватися до нашого приїзду. Минуло ще два довгі роки — ціле життя для нетерплячої дитини — поки він надіслав повідомлення, що готовий і чекає на нас. Мені було одинадцять років, коли мама прийшла до нас із Гігі і сказала, що настав час вирушати.

Ми завантажили свій скарб на підводі і попрямували на станцію. Підвода скрипіла, підстрибуючи на камінні, розкиданому на дорозі. Мамі це не подобалося, але для нас із братом кожен такий поштовх був радістю, нагадуванням про те, що велика пригода вже не за горами. Ми були вдягнені в товсті вовняні пальта й важке зимове взуття, яке незабаром нам більше не знадобиться.

Коли ми приїхали на станцію, там на нас уже чекали десятки людей, які прийшли провести нас у дорогу з добрими побажаннями та молитвами. Серед них був і мій дід. Зважаючи на вік і важливу роль для громади, він вирішив залишитися у Вишнево. Я розумів, що він — єдиний, за ким я сумуватиму в рідному місті. Я дивився, як він прощався з мамою і братом на платформі, і чекав, коли він повернеться до мене, не знаючи, що казати. Його велике тіло нахилилося до мене, я підняв погляд і крізь його густу сиву бороду зазирнув йому в очі. У них бриніли сльози. Він поклав руку мені на плече, а потім нахилився, щоб зустрітися зі мною поглядом.

— Пообіцяй мені одну річ, — сказав він таким самим владним голосом, який добре знав.

— Будь-що, *зайде**.

— Пообіцяй, що завжди залишишся євреєм.

Життя діда закінчилося у Вишнево. Усього лише через кілька років після того, як я поїхав звідти, через ліс прямо на сільську площу зайшли гітлерівці, зганяючи туди євреїв, на яких чекала жахлива доля. Мого діда разом із більшістю його громади заштовхали до нашої скромної дерев'яної синагоги, двері якої нацисти забили дошками. Я не можу навіть збагнути, який жах їм довелося пережити у мить, коли через щілини у дверях у приміщення почав просочуватися дим, коли вони почули тріск і зрозуміли, що будівлю підпалили ззовні. Мені розповіли, що, коли вогонь сильно розгорівся, коли язики полум'я поглинали наше найзаповітніше місце поклоніння, дід одягнув свій таліт, той самий, під яким я ховався під час Йом Кіппур, і проспівав останню молитву — останню мить стоїчної гідності перед тим, як вогонь украв його слова, його подих і його життя, разом з усіма іншими, хто був там.

Євреїв, які залишилися, зібрали, йдучи від будинку до будинку, витягнули з їхніх хованок, вирвали з життя. Їх змусили спостерігати за тим, як руйнували штетл, ніби над ним пронісся ураган, але він вдарив точно і прицільно. Їх погнали пішки до залізничної станції, по дорозі, всипаній уламками, повз вогняну могилу. Тією самою залізничною колією, якою я вирушив у дорогу до батьківщини, їх повезли до таборів смерті.

Коли ми сідали на потяг до Підмандатної Палестини, коли він рушив і я помахав рідним і друзям на прощання, я не знав, що вже ніколи не побачу свого діда. Я й досі чую його голос

* *Zaideh* — дідусь (*ідиш*).